

А. С. Романів

канд. геогр. наук, доцент кафедри екології, географії та туризму
Рівненського державного гуманітарного університету

В. П. Селецький

аспірант кафедри педагогіки

Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. акад. С. Дем'янчука

М. В. Стасюк

асистент кафедри екології, географії та туризму
Рівненського державного гуманітарного університету

ВОЛИНЬСЬКА ВИСОЧИННА ОБЛАСТЬ: ПІДХОДИ ДО ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ

У статті проаналізовано наукові підходи до проведення фізико-географічного районування регіону. Визначено особливості природного районування Волинської височинної області у минулому та в останні роки. Здійснено загальну характеристику схем фізико-географічного районування території Волинської височини.

Ключові слова: фізико-географічне районування, структура, Волинська височинна область.

Romaniv A. S., Seletsky V. P., Stasiuk M. V. Volyn highland region: approaches to physical-geographical regionalisation

The article analyses scientific approaches to the physical-geographical regionalisation of the region. The features of the natural zoning of Volyn upland in the past and in recent years are defined. An overall description of the physical-geographical zoning of the Volyn upland is done.

Key words: physical-geographical regionalisation, structure, Volyn upland.

Постановка наукової проблеми та її значення. Під час проведення географічних, геоботанічних, екологічних, ландшафтознавчих, та інших досліджень території Волинської височини (Волинської височинної області) виникає потреба у використанні схем фізико-географічного районування регіону. На сьогоднішній день існує декілька таких схем, що ускладнює процес наукового дослідження зазначеної території. Як показує порівняльний аналіз існуючих схем фізико-географічного районування, між ними існують істотні відмінності у визначенні назв та меж фізико-географічних одиниць. Ці розбіжності зумовлені, в першу чергу, різними підходами до проведення фізико-географічного районування та визначення особливостей ландшафтної структури досліджуваної території.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Спроби проведення фізико-географічного районування території України, у тому числі й Волинської височини, містяться в працях науковців від початку ХХ ст. і до сьогодні. Зокрема, перші схеми районування території України згадуються в дослідженнях В. В. Докучаєва, Г. М. Висоцького, Г. І. Танфільєва, П. А. Тутковського,

Б. Л. Лічкова та інших. Слід зазначити, що ці схеми мають загальний характер і суттєво відрізняються своєю структурою та межами регіональних одиниць. Кожен з авторів виділяє ключові одиниці фізико-географічного районування регіонального рівня: В. В. Докучаєв – зони, Г. М. Висоцький – природні округи (місцевості), Г. І. Танфільєв – фізико-географічні області, П. А. Тутковський – красвиди, Б. Л. Лічков – райони, В. П. Попов і В. Л. Симиренко – природно-історичні райони, К. Г. Воблій – макрорайони [9, с. 233-235].

Пізніше проведення фізико-географічного районування території нашої держави було пов'язане із розвитком географічних досліджень в УРСР у повоєнні роки. Одним із ключових картографічних творів цього періоду є «Атлас Української РСР та Молдовської РСР» [4, с. 44], у якому зображено схему фізико-географічного районування із виділенням зон, областей та підобластей. У праці «Физико-географическое районирование Украинской ССР», авторами якої є В. П. Попов, О. М. Маринич та А. І. Ланько, обґрунтовано фізико-географічний поділ території України на зони, провінції і області [4, с. 44]. Подібний підхід було використано і у праці «Украина и Молдавия».

За словами Г.І. Денисика, територія Волинської височинної області відноситься до унікального «серединного ландшафтного поясу», а північна межа височини виступає головним ландшафтним рубежем Східноєвропейської рівнини, наявність якого відзначав ще Ф. М. Мільков [3].

При дослідженні території Волинської височинної області науковці переважно використовують схеми фізико-географічного районування К. І. Геренчука [11, 12], І. М. Коротуна [6], А. М. Маринича, В. М. Пашенка, П. Г. Шищенко, Г. О. Пархоменка, О. М. Петренка [7], [8]. Результати дослідження геокомплексів Волинської височини на рівні урочищ, місцевостей і ландшафтів наведено в працях Ю. М. Карпця [5].

Зазначимо, що вказані схеми мають між собою суттєві відмінності, які зумовлені різними підходами до фізико-географічного районування території, а також частково недостатнім рівнем дослідження ландшафтної структури Волинської височини.

Зазначені розбіжності схем фізико-географічного районування території Волинської височинної області ускладнюють процес географічних, геоботаничних, екологічних, ландшафтознавчих та інших досліджень регіону.

Метою даного дослідження є з'ясувати особливості запропонованих науковцями схем фізико-географічного районування Волинської височинної області на засадах порівняння наукових підходів до районування досліджуваної території.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Проблематика фізико-географічного районування досить складна і має значну історію дослідження.

Відповідно до Географічного енциклопедичного словника під поняттям фізико-географічного районування розуміють «виявлення і дослідження сис-

теми співпідпорядкованих природних регіонів, наділених внутрішньою єдністю і своєрідними індивідуальними рисами природи» [1, с. 322].

Однією зі складних проблем фізико-географічного районування є вихідні принципи проведення районування – «зверху вниз», чи «знизу вгору» [13, с. 120]. Мається на увазі, чи потрібно спочатку визначати великі територіальні одиниці, а вже у їх межах дрібні, чи навпаки – дрібні територіальні комплекси об'єднувати у великі.

Д. Л. Арманд вказує, що необхідно виявляти спочатку типи ландшафтів «зверху вниз», а потім поєднувати типи ландшафтів в індивідуальні одиниці «знизу вгору». Н. А. Солнцев розглядає ландшафт в якості основної територіальної одиниці і пропонує районування починати з виявлення та вивчення ландшафтів [13, с.120].

Більшість дослідників вважає, що районування повинне проводитися двома способами: «зверху вниз» – при виділенні великих територіальних одиниць, «знизу вгору» – при виділенні в їх межах більш дрібних. Отже, при районуванні територій доцільно одночасно використовувати обидва шляхи районування, що дозволить об'єктивніше виявити територіальні одиниці різного рангу.

В останні роки при визначенні регіональних фізико-географічних комплексів використовують різні наукові підходи [13, с.122-128]:

- 1) районування за провідною ознакою або фактором;
- 2) районування за взаємопов'язаним аналізом компонентів;
- 3) районування на основі ландшафтно-типологічних карт.

Найбільшого поширення набуло фізико-географічне районування за провідною ознакою або фактором, при якому виділення тих чи інших фізико-географічних одиниць ґрунтується на врахуванні особливостей геолого-геоморфологічної основи (Н. М. Солнцев), ґрунтово-рослинного покриву і клімату (Ф. Н. Мільков), клімату та рельєфу (Р. І. Аболін), зміни гірських порід та рельєфу (І. С. Шукін) тощо [13, с. 122-124]. Недоліком такого підходу є те, що значення обраної провідної ознаки в одній природній геосистемі може повністю нівелюватися в іншій.

Певне коло дослідників (А. Г. Ісаченко, М. І. Михайлов, М. А. Гвоздецький та інші) пропонують при фізико-географічному районуванні за основу брати не провідний фактор, а взаємопов'язаний комплекс компонентів, оскільки завдання районування полягає не в районуванні компонентів, а у виявленні фізико-географічних комплексів [13, с. 124-128]. Подібний підхід передбачає детальне вивчення усіх елементів природного комплексу та аналіз широкого кола взаємозв'язків, що ускладнює процес фізико-географічного районування території дослідження.

В останні роки набув поширення комплексний спосіб фізико-географічного районування, що полягає у виділенні фізико-географічних регіональних (індивідуальних) комплексів на основі ландшафтної типологічної карти шляхом обліку розповсюдження або поєднання тих чи інших типів ландшафтів, або їх переважання [13, с.128-129]. Проте, аналіз компонентів

ландшафтної структури за типологічними картами відображає лише якісні особливості, однак не враховує кількісних показників фізико-географічних комплексів, тому не може вважатися ідеальним способом районування.

Для проведення фізико-географічного районування території Волинської височинної області дослідникам необхідно враховувати особливості комплексу природних умов, які визначають специфіку ландшафтної структури регіону.

Волинська височинна область розташована в південно-західній, найбільш припіднятій частині Східно-Європейської рівнини. Вона знаходиться в межах Волино-Подільської тектонічної плити. Волинська височина відокремлена від Подільської височини вузькою смугою Малого Полісся (Острозькою прохідною долиною). На півночі та північному сході Волинська височина межує з Поліською низовиною, на заході – з Люблінською височиною, від якої Волинське плато відмежоване долиною р. Західний Буг.

Витягнута в субширотному напрямку, Волинська височина чіткими уступами або похилими лесовими схилами заввишки 30-40 м відмежовується від фізико-географічної області Волинського Полісся на півночі по лінії: північніше смт. Устилуг – м. Володимир Волинський – с. Війниця – с. Затурці – смт. Торчин – с. Іванчиці – м. Рокині – смт. Ківерці – с. Дерно – смт. Клевань – південніше смт. Оржів (по р. Горинь) та с. Олександрія (по крайній межі р. Горинь) – південніше с. Тучин – північніше с. Воронів – с. Липки – с. Великі Межирічі. Східна межа височини в рельєфі виражена слабо, тому більшість авторів проводять її по р. Корчик.

Межа між Волинською височиною та Малим Поліссям проходить по лінії населених пунктів: с. Бачманівка – с. Перемишель – північніше с. Улашанівка – с. Крупець – через с. Старий Кривин – північніше м. Нетішин – через с. Черняхів – с. Хорів – по західній околиці м. Остріг – північніше с. Межирічі – с. Новомалин – с. Буша – с. Будараж – с. Нова Мощаниця – с. Соснівка – північніше с. Смига – с. Вербка – с. Козин – с. Теслугов – с. Пляшева – смт. Берестечко – південніше с. Бужани – с. Стоянів – с. Бишів – с. Переспа – с. Волиця – м. Червоноград – с. Белз – с. Угнів до кордону з Польщею.

Рельєф, глибина залягання, розбитість порушеннями кристалічного фундаменту та потужність осадового чохла визначають прояв глибинних геоструктур і дислокацій у морфологічній структурі Волинської височини [5].

У межах Волинської височини кристалічний фундамент занурюється зі сходу на захід під осадові породи на глибину від менше 50 м до понад 6000 м. На території височини виділяється система субширотних, субмеридіональних і діагональних розломів, якими пронизані кристалічний фундамент та осадовий чохла, у тому числі і тіло фізико-географічної області. До субширотних, які є домінуючими, належать Північний (Володимир-Волинський) та система паралельних йому лінійних порушень, які, пронизуючи височину уздовж, визначають її північну та південну межі, а також границі багатьох ландшафтів.

Більшість річок височини належать до басейну річки Прип'ять. Західний Буг і його притоки належать до басейну р. Вісли. Загалом Волинська височина характеризується густою річковою системою.

Із середніх на території Волинської височини виділяють чотири річки: р. Горинь, р. Західний Буг, р. Іква та р. Стир. Їх витoki починаються за межами досліджуваного регіону. Більшість малих річок є притоками середніх і починаються в межах Волинської височини.

Всі середні річки, за винятком р. Ікви, протікають на території височини в своїй верхній течії в напрямку з півдня на північ. Довжина річок Стиру та Горині в межах досліджуваної території становить приблизно 70 км. Обидві річки впадають в р. Прип'ять на території білоруського Полісся. Притоки р. Горині – р. Стубла та р. Устя – протікають паралельно і в тому ж напрямку. Одна з приток р. Стир, р. Іква, має довжину близько 40 км і впадає в р. Стир біля с. Торговиця Млинівського району.

Верхня течія р. Західного Бугу в межах Волинської височини має протяжність близько 70 км і впадає у р. Віслу на території Польщі. Найбільшою правою притокою р. Західного Бугу в межах Волинської височини є р. Луга.

Протікає через височину і р. Тур'я – притока р. Прип'ять – яка впадає в останню на території Волинського Полісся.

Характерними рисами природи Волинської височини є в цілому помірна розчленованість поверхні річковими долинами та балками, які мають переважно пологі терасовані схили та широкі заплави, лише Повчанський та Мізоцький кряжі глибоко почленовані балками та ярами зі стрімкими схилами; суцільне поширення лесових суглинків досить легкого механічного складу, які потужними шарами вкривають корінні відклади; поширення сірих лісових ґрунтів та чорноземів; незначна лісистість території (менше 9 % від загальної площі височини); значна питома вага заплавлених лук та низинних боліт, які займають до 10 % загальної площі угідь; висока сільськогосподарська освоєність території (під орними землями зайнято понад 75 % всього земельного фонду).

Кліматичні особливості в межах області мають незначні розбіжності, тому опосередковано впливають на визначення фізико-географічних одиниць регіону.

Зазначені особливості враховуються в більшості пропонованих схем фізико-географічного районування Волинської височинної області. Ці схеми були розроблені компетентними науковими колективами у різні роки і мають ряд як спільних, так і відмінних рис.

Основною рисою сучасного підходу до районування України є виділення на заході держави зони широколистяних лісів, куди ввійшла Волинська височинна область, в той час як до початку ХХІ століття дану територію відносили до зони лісостепу. Такі зміни в структурі фізико-географічного районування вперше запровадила група науковців під керівництвом О.М. Маринича [7]. Вони визначають, що належність даної території до лісостепової зони викликає заперечення, оскільки не підтверджується даними кліматологічних,

геоботанічних і ландшафтознавчих досліджень. За основними зональними гідротермічними показниками (сума температур більше 10°C становить 2550°C, коефіцієнт зволоження – 2,4 ... 2,8, середньорічні суми опадів 575-700 мм), рослинності (у минулому), ґрунтового покриву – ця територія належить до широколистяно-лісової зони, хоча тут поширені ландшафти й мішано-лісового типу. Автори доводять, що існування широколистяно-лісових зональних ландшафтів на півночі Волинської і Подільської височин підтверджується палеогеографічними даними. За Микулинського етапу ґрунтоутворення тут домінували буроземно-лісові природні комплекси, які істотно відрізнялися від лісостепів центральних частин Волинської і Подільської височини. Тому включення Волинської височини до лісостепової зони є дискусійним: лучно-степові ландшафти тут мають острівне поширення, що типове для суміжних ділянок сусідніх природних зон.

Існують і протилежні позиції. Зокрема, Г.І. Денисик відзначає, що виділення зони широколистяних лісів та віднесення туди Волинської височинної області є некоректним. Він стверджує, що переважання лісу у Західноукраїнському краї не виправдовує приєднання його до широколистяно-лісової зони. Ліс переривався (чергувався) тут не болотами і не сирими луками, як у лісовій зоні, а сухими лучними степами. А таке поєднання в умовах вододільних просторів лісів і степів є важливою ознакою лісостепового ландшафту. З цього погляду різниця між північно-західним лісостепом і південним швидше кількісного, ніж якісного плану. На височинах тут розвинутий такий же лісостеповий тип ландшафту, як і на прилеглих низовинах. Підвищена лісистість цієї території – прояв висотної диференціації ландшафтів [2].

На користь першої позиції варто відмітити, що на карті фізико-географічного районування Європи чітко розмежовується зона широколистяних лісів помірно-вологого клімату. Виділення зони широколистяних лісів в Західноукраїнському краї дає змогу «вирівняти» схему генетичної послідовності зонально-ландшафтної структури рівнинної частини України (зона мішаних лісів – зона широколистяних лісів – лісостепова зона) та підтвердити природну закономірність переходу від широколистяно-лісових рівнинних ландшафтів до вертикально-поясної структури лісових і лучно-лісових ландшафтів.

Нові підходи до фізико-географічного районування втіленні й при створенні картосхем Національного атласу України [10] (Рис. 1). Таким чином, згідно даного районування Волинська височинна область відноситься до широколистяно-лісової зони та включає в себе шість фізико-географічних (ландшафтних) районів: Нововолинсько-Сокальський, Локачівсько-Торчинський, Олицько-Здолбунівський, Острозько-Гощанський, Горохівсько-Берестечківський, Повчансько-Мізоцький. Границі між фізико-географічними районами проходять здебільшого по річкових долинах та лініях тектонічних розломів.

<p style="text-align: center;">ЗОНА МІШАНИХ (ШИРОКОЛИСТЯНО-ХВОЙНИХ) ЛІСІВ Поліський край</p>		
<p>I Область Волинського Полісся</p> <p><i>Райони:</i></p> <p>1 – Любомльсько-Ковельський</p> <p>2 – Маневицько-Володимирецький</p> <p>3 – Колківсько-Сарненський</p> <p>4 – Турійсько-Рожищенський</p> <p>5 – Ківерцівсько-Цуманський</p> <p>6 – Костопільсько-Березнівський</p>	<p>II Область Житомирського Полісся</p> <p><i>Райони:</i></p> <p>7 – Клесівсько-Рокитнянський</p> <p>8 – Городницько-Смільчинський</p> <p>9 – Корещько-Новоград-Волинський</p> <p>10 – Баранівсько-Високопільський</p>	
<p style="text-align: center;">ЗОНА ШИРОКОЛИСТЯНИХ ЛІСІВ Західноукраїнський край</p>		
<p>III Волинська височинна область</p> <p><i>Райони:</i></p> <p>11 – Нововолинсько-Сокальський</p> <p>12 – Локачівсько-Торчинський</p> <p>13 – Олицько-Здолбунівський</p> <p>14 – Острозько-Гощанський</p> <p>15 – Горохівсько-Берестечківський</p> <p>16 – Повчансько-Мізоцький</p>	<p>IV Область Малеого Полісся</p> <p><i>Райони:</i></p> <p>17 – Раво-Русько-Туринківський</p> <p>18 – Радехівсько-Бродівський</p> <p>19 – Смігівсько-Славутський</p>	<p>V Середньоподільська височинна область</p> <p><i>Райони:</i></p> <p>20 – Кременецький</p> <p>21 – Вілійсько-Ізяславський</p>

Рис.1. Волинська височинна область в структурі фізико-географічного районування України (складено за [10])

На карті геоботанічного районування Національного атласу України територію Волинської височини віднесено до Люблінсько-Волинського округу грабово-дубових лісів і остепених луків Центральноєвропейської провінції широколистяних лісів [10].

Варто відзначити, що структура фізико-географічного районування Волинської височинної області запропонована в Національному атласі, дещо відрізняється від попередніх районувань, висвітлених в працях К. І. Геренчука [11], [12], І. М. Коротуна [6], в яких виділено: Луцький, Іваничівський, Горохівський, Застирський, Рівненський, Повчанський, Мізоцький та Гошанський фізико-географічні райони.

Більш детальний поділ Волинської височинної області розроблений Ю. М. Карпцем [5]. Він виділяє три фізико-географічні підобласті та 12 ландшафтів. На сході Волинської височини між річками Корчик та Горинь розташований Гошанський ландшафт, більша частина якого знаходиться в межах однойменного плато. На захід від річки Горинь автор виділяє так звану Стиро-Горинську підобласть, що включає Мізоцький та Повчанський горбогірні ландшафти, Луцько-Рівненський хвилясто-рівнинно-горбогірний та Здолбунівський улуговинно-горбогірний ландшафти. Між річками Стир та Західний Буг розташована Буго-Стирська підобласть, представлена хвилясто-рівнинними Луцьким і Тартаківським ландшафтами, горбогірним Брансько-Берестецьким та улуговинним Павлівським ландшафтами. Південно-західну частину Волинської височини, що в тектонічному відношенні належить до Галицько-Волинської западини, автор відносить до однойменної фізико-географічної області. Вона представлена Нововолинським, Литовезьким і Сокальським ландшафтами [5]. Охарактеризована схема районування, з однієї сторони, більш детально розкриває природні особливості регіону на рівні ландшафтів, з іншої – є дещо неузгодженою на рівні фізико-географічних районів із схемами районувань попередників, а також із схемою, представленою в Національному атласі України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Охарактеризовані схеми фізико-географічного районування Волинської височинної області мають низку суттєвих відмінностей, які полягають у визначенні меж фізико-географічних одиниць та їх назв, що є причиною дискусій між фахівцями різних наукових напрямів (географами, геоботаніками, ландшафтознавцями, ґрунтознавцями та іншими). Тому існує нагальна потреба у створенні уніфікованої схеми фізико-географічного районування Волинської височинної області на базі детальної ландшафтної карти, прив'язки одиниць нижчого порядку (ландшафтів) до одиниць вищого порядку (фізико-географічних областей, підобластей).

1. Географический энциклопедический словарь: понятия и термины / [глав. ред. А. Ф. Трещников]. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – 432 с.
2. Денисик Г. І. Лісостепові полісся: монографія / Г. І. Денисик, О. П. Чиж – Вінниця: ПП «Видавництво «Теза», 2007. – 210 с.

3. Денисик Г. І. Серединний ландшафтний пояс і унікальність природи Рівненщини / Г. І. Денисик, О. П. Чиж // Географія Рівненщини та суміжних областей. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю створення кафедри географії і туризму у Міжнародному економіко-гуманітарному університеті імені академіка Степана Дем'янчука; м. Рівне, Україна, 3-4 квітня 2014 р. Редкол.: А. С. Дем'янчук (голов. ред.) та ін. – Рівне, 2014. – С. 12-17.
4. Касіяник І. Підходи до фізико-географічного районування території Хмельницької області / І. Касіяник // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – №1 (випуск 31). – 2012. – С. 44-49.
5. Карпець Ю. М. Роль тектоніки та геологічної будови у фізико-географічному поділі Волинської височини / Ю. М. Карпець // Геополітика і екогеодинаміка регіонів. – Том 9. – Вип. 1. – Сімферополь, 2013. – С. 88-96.
6. Коротун І. М. Географія Рівненської області / І. М. Коротун, Л. К. Коротун. – Рівне, 1996. – 274 с.
7. Маринич О. М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О. М. Маринич, Г. О. Пархоменко, О. М. Петренко, П. Г. Шищенко. // Укр. географ. журнал. – 2003. – №1. – С. 16-21.
8. Маринич О. М. Фізико-географічне районування / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко – Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – Київ, 1993. – Т. 3: П – Я. – С. 340-343.
9. Маринич О. М. Фізична географія України: [підруч.] / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – К.: Знання, 2005. – 511 с.
10. Національний атлас України / НАН України, Інститут географії, Державна служба геодезії, картографії та кадастру; голов. ред. Національного атласу України Л. Г. Руденко; голова ред. кол. Б. Є. Патон. — К.: ДНВП «Картографія», 2007. — 435 с.
11. Природа Волинської області / За ред. К. І. Геренчук. – Львів: ВО "Вища школа", 1974. – 147 с.
12. Природа Ровенської області / За ред. К. І. Геренчук. – Львів: ВО "Вища школа", 1976. – 156 с.
13. Федина А. Е. Физико-географическое районирование / А. Е. Федина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 196 с.